Ablonczy László

Magyargyász, átok és pódium

„Nem vasárnap, hanem hétfő van a magyar faluban."
(Tamási Áron)

„Örvendek, hogy ilyen jól csinálja. Ezt a munkát folytatni kell" – így dicsérte Tamási Áron Ignácz Rózsát Szegeden. Az egykori kolozsvári diáklányt az erdélyi írók estjén csíki székely rokolyában, piros-fekete „magyargyászosban" balladamondóként látta viszont. Tamási nem ismerte fel a színésszé és pódiumra érett csinos hölgyet, az egykori bájos fruskát, akit valaha az utcán leszólított és találkozásokra csábító bájjal hazáig kísért. A szegedi fiatalok kutatóinak szellemkörében Ignácz Rózsa is bátorítást érzett ahhoz, hogy az 1931–32-es színi évadban Szegeden, Hódmezővásárhelyen és más településeken Kriza János Vadrózsák *című gyűjteményének darabjait mondja. Buday György, az emberi és magyar sorsokat, balladákat, drámát káprázatosan sűrítő fametsző baráti kedvességből színpadképet is komponált, Ajtay Andor pedig Kodály gyűjtötte dalokat énekelt a pódiumi estéken. Mint Ignácz emlékiratában (*Ikerpályáimon*) elbeszéli: Kriza műsorának néhány dalát illesztette az erdélyi írók estjébe, melyet Tamásival az élen a vendégek szívesen fogadtak.*

TRIANONI OMLOTTSÁGUNK évszázadában elmerülve, ósággá éretten, érdemes feladat, hogy a mollban, dúrban s egyéb regiszterben való elbeszélés mellett és után, másként is felderítsük a velünk történteket. Olyan kísérleteket és eseményeket említve, amelyek például a pódium és a színpad világában a csonkolt hazában és túlra parancsolt részeinkben jelszavak fölötti igényben hangolták a művészi közéletet. Ignácz Rózsa azt folytatta Szegeden, ami szülőföldjén korábban s több irányban feladatra-ébresztő sugallattal elkezdődött. Sorsérzésből fájdalmas kényszerben, a kollektív magány felismerésében.

TESSITORI NÓRÁRÓL, a magyar vers apostoli szolgálatosáról szava sincs a „szakma" mai históriásainak. A két világháború között a VERS ügyének lelket, közösséget mozgósító sámánasszonya a *Nyugat* 1917 farsangjának kolozsvári matinéján Tóth Árpád, Babits hódolatos becsülésével szerepelt. S a következő évtizedekben Dsida Jenő, Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János és más erdélyi költők mellett Petőfi, Ady verseinek áldozatos és fáradhatatlan

Ablonczy László (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *A Nemzeti varázskörében* (2019).

Isten éltesse 75 éves szerzőnket!

képviseletében járta szülőföldjét. 1922 nyarán a segesvári Petőfi-ünnep után tovább tágult repertoárja. Tessitori Nóra (tévesen 21-re helyezve) így idézi fel az eseményeket: „A műsoron kétszer szerepeltem. Ott volt a drága Benedek Elek is, aki néhány nap múlva egy köteg általa lemásolt székely balladát és románcot küldött nekem, ezzel a dedikációval: »Tessitori Nóra – a világ legnagyobb – mert legtermészetesebb szavalóművésznőjének, nagy szeretettel…« A pódiumot egy óriási nagy fa alá állítottuk. Tavaszi nedvzöld peplonomban voltam, ami különös harmóniában vegyült el a mellettem, körülöttem nőtt fák mélyzöld ruhájával. Földöntúli erővel ölelkezett bennem e percben a valóság és költészet, s zengett belőlem a szó, a gondolat, az érzés" (*Tessitori Nóra művészete*). Benedek Elek, aki odahagyva gyereklapját, Pestet, a menekültek áradatával szemben („pisztráng-természetével" Áprily Lajos verse nyomán Sütő András képe), akár Kós Károly is, hazatért. Kuncz Aladár a francia lágerek haláltáncából szabadulva, Budapesten átmenetileg időzve, 1923 tavaszán érkezett Kolozsvárra. 45 után a közelmúltig a *Fekete kolostor* kiadásának cenzúrázott, elhagyott záró mondatát idézve: az „egyik fájdalomból a másik, sokkal nagyobb fájdalomba" érkezett.

Megannyi intézményes gondolata mellett Benedek Elek ihlette, terelte, segítette például Tessitori Nórát is. Hárfaszerű hangját, elmélyült készültségét s egyéb titkait igyekeztek felfejteni a méltatói, de a Nyárád mentén, erdélyi kisvárosokban és a Partiumban megannyi „ovációval", visszatapsolással ünnepelt előadásai mélyén más rejtély is lappangott. A feszülő és előtörő érzéseket és gondolatokat, a cenzúra által vadászott fordulatokat, témákat Ligeti Ernő így oldotta fel: „Tessitori Nóra előadásában fokozottabb távlatokat nyernek a versek, és művész képességei áttörik a válaszfalat, amely a költő és az olvasó között áll" (*Tessitori Nóra művészete*). Molter Károly pedig az 1925 márciusában a vásárhelyi pódiumi estét így ajánlotta: „Felvonul általa a magyar szó-zene egész múltja és jelene, öröm és fájdalom, remény és kétségbeesés, hatalom és gyengeség, erény és bűn. És mindez szívből, egy szájról, egy test és lélek erejéből" (*Buborékharc*).

Távlat és válaszfal: a pódium hatalmához érkeztünk, a kimondhatatlan sorsérzések közösségi stációjához. Ami a kisebbségi nyomorítást is érdesen jelzi. Az 1986-os bukaresti Tessitori-gyűjtemény szögletes zárójelei tudatják: az amúgyis öncenzúráltan írott szövegek ügyében a Tessitori-kötet gondozója (Marosi Ildikó) tarvágásra, csonkításokra kényszerült. Költők verseit, balladákat mondani, a „tömegszuggesztió megteremtésének káprázatos szép célja és érzése izgatja a verselőadót akkor, amikor egyszerre, egyidőben ezer ember lelkében tudja együtt hangzásra ébreszteni, amikor ezer ember ittasul meg az alkotóművész termésének borától" – írja az erdélyi versmondás nagyasszonya. A megittasultság: értelmi eszméltetésben az érzelmi összetartozás felfokozottsága. A költő egy-egy sora, gondolata, az előadó egy-egy gesztusa, hangsúlya képes a gyülekezeti sorsösszhangot megteremteni. Amiben a pódiumi vers átbújik a tű fokán, és a szabadság érzésének, óhajának régiójába juttatja a közönséget. Zsarnoki időben pódium és nézőtér így válhat együtemű közösséggé, vagyis: felszabadító erővel a kisebbségi sors jajdulásának művészi s egyben társadalmi

hatással visszhangzanak a teremben. Száz esztendő tanulsága: szövegkasztrálásában egyetlen cenzor ébersége sem ér fel ahhoz, hogy a pódium, a színpad hatását jövendölni tudja.

Benedek Marcell a vers- és az előadóestek elszaporodásának jelenségét érzékelve, túl hétköznapi érveket említ a kolozsvári *Keleti Újság*ban (1922. XI. 22.). Az olvasók és az állástalan színészek elszegényedésének találkozásában vélte a legfőbb okot, amire Tessitori azt mondja: Benedek állításai „mind igaznak mondhatnak, és különösen a budapesti állapotokra vonatkozhatnak, ahol, mint köztudomású: csakugyan ezek a kényszerítő külső körülmények szaporították el a szavaló-matinékat és -estéket" (*Tessitori Nóra művészete*). Ám az erdélyi művész, a maga vallomásaként is, a továbbiakban így érvel: a hivatásos verselőadó más igényből és ihletben lép pódiumra: „Valami ellenállhatatlan varázsú lelki kényszer, amely követeli, hogy a versnek reá gyakorolt hatását s a versnek lelkében visszaverődő fényét és hangjait hangosan kikiáltsa, vagy elsuttogja, először saját magának és azután az egész tömegnek, mert úgy elárasztja a közlési vágynak ereje és a benne született hangulatok és érzések, képek gyönyörűsége, hogy nem tudja magában tartani, és el kell mondania, meg kell mutatnia másoknak is, minél többeknek azokat a kibírhatatlan szépségeket, amiket felvert lelkében – mint egy megkondított meglendített harangban – a vers hatása."

Tömegszuggesztió – visszatérő érv és igény Tessitori versmondó tanulmányértékű, Benedek Marcellnek címzett, kéziratban maradt válaszában. Megannyi rangos író, Kuncz Aladár, Molter Károly, Áprily Lajos, Ligeti Ernő és mások becsüléssel áthatott írásait ismerve, Tessitori Nóra estjeiről, mondhatjuk: pódiumi varázslatában évtizedek hullámverésében igazát igazolta. Itt csak Tabéry Gézát idézve: „Mi az, hogy közismert cinikusok szeméből forró könnyeket csalt ki az elfogódás, mikor Tessitoriból a Kőműves Kelemenné kis fia sírt fel Déva vára előtt? Mi az benne, ami mesét figyelő gyermekké fiatalít vissza bennünket a vizuálisan színesen csillogó Júlia szép leány hallatán?" 1924 végén Tessitori úgy nyilatkozott, hogy elkövetkezendő pódiumi estjeit az előző évben megjelent, Kós Károly *Atila Királról* ének című balladájával indítja. Kutattam műsorát, szerepléseit, de sehol nyomát nem találtam az estek ismertetéseiben. Bizonyosan a cenzor tarvágásának okából.

NAPKELET címmel 1920 októberében Kolozsváron, Paál Árpád szerkesztésében az új történelmi-politikai helyzet kulturális és a művészeti feladatainak képviseletében rövid életű folyóirat jelentkezett. Borítóján Kós Károly metszete: nyitott könyvön karddal és zászlóval a kezében egy ősmagyar harcos áll. Tartása akár alkotójának igéjét is döndíthetné a világba: Kiáltó szó! – Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István röpirata (1921. január) tektonikus erővel ébresztette az erdélyi értelmiséget és minden kisebbségi magyart: „Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előrenézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne duzzogjanak. […] Két esztendeje, hogy sokan közülünk imádkozni tanultak, és sokan átkozódni. […] Az álmodozásnak is vége, és a sírásnak

is. […] Fölébredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk magunkat. […] Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsunk vissza. De biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak nincs helye itt most."

A kolozsvári *Napkelet* első folyamában Szentimrei Jenő, a két világháború közötti erdélyi kultúra mindenese Élő vers című írásában (1920/6) Tessitori Nóra előadóestjének tanulságait összegezte: „Versmondó tehetség nem azonos a színjátszó tehetséggel" – írja. Tessitori erejében a mozgósító szuggesztivitást fedezte fel, akinek ereje: „tudta tapsokra lázítani ennek a városnak ugyancsak konzervatív publikumát". Szentimrei rögzítette, mi az, amitől különbözik és hiteles az ő pódiumi hatása: „Idegen a hazug retorikai szólamoktól, a tremolós ódától és attól a lendülettől általában, melyet a pátosz mesterséges levegője melegít csak fel, s a pianók és forték gazdaságos alkalmazása ragad külső sikerre." A *Napkelet* következő (7-8-as) számának körkérdése több pontban tudakolja: a folyóirat vállalja-e a hagyományokat, „mikor minden kérdésben a nyílt színvallás életbe vág, a fajta kulturális tovább élése érdekébe[n]?" Egy még ismeretlen válaszoló: ifj. Halász Gyula, majd 1924-ben kezdte új életét Párizsban, s Brassai néven a világ fotóművészetének korszakos alkotója, így írt: „nem hiszem, hogy valaki Szabolcskát magyarabb költőnek tartaná, mint Ady Endrét, pedig nem volt költőnk, aki fajiságától kétségbeesettebben menekült volna, aki nemzetietlenségéért hangosabb feszítsdmeget kiáltottak volna, mint rá." Ifjú Halász igénye: „Egyetemes tiszta művészet tolmácsolása, a nemzetieskedés teljes kikapcsolása a huszadik században, egy hatéves szégyenteljes gyilkolás után, csak ez lehet egy művészi folyóirat programja." Azt nem világítja meg, hogy a sajátos és egyetemleges összefüggésében, a maradás erkölcsében miként gyakorolható a kisebbségbe nyomorított közösség „tiszta művészete". Színház dolgában Janovics Jenő már a *Napkelet* első számában kifejti: „nyugodt lelkiismerettel" a politikai kérdések kiiktatásával az igazgatók magyar színpad művészi és gazdasági kérdésekkel foglalkozhatnak. Ám a tények célzatosságával mondja: „öngyilkos politika", ha „próbálják elfojtani a magyar szót, a magyar dalt színpadjainkon…" Úgy volna helyes, ha a magyar színházak a román dráma klasszikusait is előadnák, ám ahhoz kedvező légkör, a többségiek belátó társias gondolkodása és társadalmi gyakorlata szükséges. „Ha megszűnik az üldözés […] ha kialszik a gyűlölködés […] ha nem tiltják meg a klasszikusokat." XX. századi tanulság: kisebbségi nyomorítottságban „tiszta művészet" intézményesen bajosan, jobbára magánüdvösség gyanánt asztalfióknak gyakorolható. Ami fölött jobbára Janovics még aggódott 1920-ban, az bekövetkezett. Ahogy Ligeti Ernő a huszonkét évet összegező krónikájában írta: a többségi politika módszeresen törekedett „a kisebbségi színházi élet lassú megfojtására" (*Súly alatt a pálma*). Nevezzük meg az egyik fő felelőst: Kolozsváron az Ady-barátságában és a *Nyugat* körében ünnepelt Emil Isaac uralta a cenzurális hatalmat. „Valósággal kéjelgett a darabok megnyomorításában, és arról szó sem volt, hogy a magyar klasszikus dráma termékeit engedélyezte volna. Bukarestben sok mindent a háta mögött kellett

elintézni, mert ő a nagy »szabadelvű« és »humanista« idehaza minden jóravaló művészi kísérletet elgáncsolt. Később szadisztikus dühe, amikor hozzá került a műkedvelő előadások engedélyezése is, és a magyar társadalommal is közvetlen érintkezésbe került, tetőpontra emelkedett. Amikor már egy több ízben engedélyezett előadás aktáját visszatartani nem tudta, haszontalan szekálásokkal alázta meg a folyamodókat" – emlékezett Ligeti.

Visszatérve a kolozsvári *Napkelet* körkérdésére, a székelyudvarhelyi Bakóczi László az irodalom hangoltságát és tárgyát tekintve azt írta: „a székelység világlátása tragikus". Amivel utalt arra is, hogy a balladairodalomban a székelyföldi és magyarországi hangoltsága különbözik. Mert: „Minden külső és belső viszonyunk más, mint a »kinvaló« magyarságé." Ligeti idézett összegzésében a közösségi–lelki megerősödést a tápászkodás fontos alkalmának mondta, s fejezetcímként nyomatékolta, „A pódiumot". Okolta is: „A Napkelet estéi bebizonyították, hogy a közönség szívéhez a legközvetlenebb út a pódiumon át vezet." Nem a régiformán persze, amikor „Ferenc József képe alatt elhelyezkedett három-négy irodalmi társasági tag" majd órákon át az asztalnál elhelyezkedett urak, ki-ki monoton hangolt olvasta tanulmányát, novelláját. „Cselekményszerűvé" formálták az irodalom alkalmait a *Napkelet* fórumain. Janovics Jenő ötlete nyomán térben is felszikrázott a változás igénye: Arad, Kolozsvár, Nagyvárad és Marosvásárhely íróinak részvételével például irodalmi olimpiászt szerveztek. Valamennyi város legjobb szellemi formájával nevezett: a váradiak négy írójuk egyfelfelvonásosával szerepeltek, az aradiakat például Éghy Gissa táncművész képviselte, az egyéni írói díjakat Tabéry Géza, Osváth Kálmán és Szombati Szabó István nyerte, a csoportosok versenyében Marosvásárhely végzett az élen.

Benedek Elek is szervezte fiait, vezetésével írók, költők csapata járta a falvakat és a kisvárosokat is. Ötletek, tervek petárdáit röppentették fel a lapok: 1922 nyarára, a kolozsvári sportpályára az *Oidipus király*t és az *Antigoné*t tervezték, ám nincs adatunk a megvalósulásra. De arra igen, hogy Bartók Béla a Magyar Színházban koncertezett (1922. február), továbbá Sándor Erzsi dalestje, Márkus Emília vendégjátéka is igazolta, hogy Kolozsvár változatlanul a szellem–haza igényét, útját kisebbségi nyomorítottságában sem adta fel. Kuncz Aladár javaslatára két történeti regény pályázatot is hirdettek a húszas évek első felében, és seregesen születtek a művek. Ám a pódiumi gondolat mélyén érik egy külföldi példa, idővel majd Szentimrei és Tamási Áron is hivatkozik rá. A *Napkelet* 1922/8-as számában Róna Imre berlini levelében a Kék madár kabaréról tudósított. Az együttes 1916-ban Moszkvában alakult. Színészet mellett akrobatikára, vívásra, mozdulatművészetre, gimnasztikára alapozta mesterségét, gyakran tablószerű beállításokkal erősítették a jelenet képszerűségét. 1919-ben a szovjet kormány a társulat két színházát kisajátította, így az együttes Juzsnij direktor vezetésével Berlinbe költözött. Juzsnij 1921-ben társulatát újjáalakította. A *Napkelet* írása már az átszervezett együttes előadásait összegezte. A boldogság maeterlincki játékának címére utalva az orosz pódiumszínház

törekvéséről írta: „oldott balladákat, szcenírozott népdalokat, zenével illusztrált képeket, dráma skicceket és régi románcokat: zengő franciákat, színes keletieket, táncokat és sok más tarka, bájos apróságot játszanak". Otrombaság, belterjesség kizárva! Mert a rendező, Duvan Tornoff és a vele együtt dolgozó Juzsnij nem becsüli le a közönséget. Kosztolányitól is tudjuk: a Kék madár járta Európát, s Budapesten is többször játszottak. Változatos számok, kávéházi jelenet, utána kaukázusi dal, majd egy kíntornás család következett: „egy kíntornás, egy éneklő koldus s ványadt koplaló nő, valami kiérdemesült cirkuszi hölgy, ki az éhségtől alig tudja emelni fáradt karjait, hamisan kornyikál, bukfencezik, aztán imádságos mozdulattal nyújtja kezét az alamizsnáért" – írja a színi képeket Kosztolányi. Egy másik írásában összegzi a Kék madár gondolatát: „egy tulajdonságuk, mely megteremtette kabaréjukat: a részvét […]. Amikor ők mulatnak, még egyre szenvednek" (*Színházi esték*, II).

Kós Károly, Paál Árpád, Zágon István harangkondító mozgósítása, a *Kiáltó szó* sürgette: kollektív, cselekvő erővé fordítani a letargiát és a szenvedést! Így is történt; a húszas évek művelődési, szellemi újrakezdésének további krónikáját mellőzve, idézzük az 1922-ben Kolozsvárra visszatérő, s ott íróvá érlelődő Hunyady Sándor miként látta szülővárosának légkörét: „Az intelligens emigránsok, a szenvedélyes soviniszták, a passzív művészek, mind beültetve és átnevelve Erdély termékeny földjébe, nagy optimizmus képét mutatták. Az egész országrész magyarsága akkor fogott hozzá, hogy megteremtse külön irodalmát és művészetét. Minden napra jutott egy folyóiratalapítási terv, egy képtárlat. Mély barátságok születtek. Váratlanul kiderült papokról és tanárokról, milyen született zsenijük van az íráshoz. […] A magyar nyelv. Erdély roppant komolyan vette ezt a két szót akkoriban. A bonton-hoz tartozott a Magyar Színházba járni. Tele volt a színház. […] Nem szabad azonban azt hinni, hogy ez a bőség és föllendülés olyan volt, mint valami szüreti mulatság. Éppen az volt benne a szép, hogy a magyar kisebbség minden kulturális és gazdasági megmozdulása fölött valami tiszta komolyság lebegett. Méhmunka folyt, mézgyűjtés a szükség időszakára, amely nemsokára el is érkezett…" (*Családi Album*). Politikai csatározások a román pártokkal, a magyar csoportokon belül az irányok tisztázása, választási terror 1922 márciusában… – napi viaskodások krónikáját írhatnánk, mégis, minden ellenében: a tápászkodás, ébredés, önerősítés tényei sokasodtak. Pomogáts Béla összegezte: 1919-ben 62 könyv jelent meg, 1920-ban 83, a további évek adata: 1922-ben 198, 1923-ban 228, 1924-ben 292 új könyv gazdagította Erdély magyarságának tájékozódási igényét. Ebből 52% prózai mű, 35% költői, 13% drámai alkotás. Egy másik számsor szerint pedig: 22% tankönyv, 23% szaktudomány és népszerűsítő, 7% vallásos munka, 7% naptár, 8% vegyes könyvanyag (*A transszilvánizmus*).

AZ EZERKILENCSZÁZ HUSZONNÉGY-es esztendő a mézgyűjtés kitüntetett pillanata. Janovics direktor áprilisban Váradig és Vásárhelyig visszhangozva harmincéves színészi jubileumát ünnepelte. Ha nem is szüreti mulatsággal, de négyszázszemélyes bankettet ültek a New York Étterem és Szálló termeiben.

A lelkesítő alkalomból a Magyar Színház igazgatója bejelentette: darabírói pályázatot hirdet, melynek első díja: tízezer lej, további ötezer pedig a nyertes dráma előadásának pénzügyi garanciája. Szeptember elsejei határidővel. A Benedek Elek jegyezte *Vasárnapi Újság* még szavazást is hirdetett: ki nyeri pályázatot. Legtöbben P. Gulácsy Irénre szavaztak, kevesebben Bárd Oszkár, Tabéry Géza, Karácsony Benő, Molter Károly díját remélték. Az *Ellenzék* tudósítása szerint (1924. X. 3.) harmincketten álnéven küldtek be darabot, ebből ketten művüket visszavonták. Hat szerző pedig saját nevén pályázott. November 24-én a lap pedig közölte: Pálffyné Gulácsy Irén *Napáldozás* című parasztdrámája érdemesült az első helyre. Voltaképp megosztották az első helyet, mert *Rabnő* című munkájával társdíjazottként hirdették Tábory Emilt, a Bécsben élő írót és színészt. Ám külhonisága okán a neki járó félpénzt nem ítélték neki, mondván: külföldön él, mire a válasz: csak időlegesen. A neves bírálóbizottság, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Gyallay Domokos írók, Janovics Jenő direktor és a színház főrendezője, Imre Sándor döntését viharos ellenkezés fogadta. Az akkor éppen *Vágóhíd* névvel működő szatirikus lap Rémes malacságok történtek a kolozsvári drámapályázaton címmel háborgott. Pontosított cikkében: „egyenesen disznóságok". Beavatottként, alighanem Imre Sándor sugalmazására közölte: P. Gulácsy Irén „megérdemtelenül futott be az első helyre". Bizonyos klikkérdeket említ a lap, ami az irodalmi zsűritagokat célozhatta. Gulácsy „szépasszony, nagyszerű riporter, jó feleség… de rossz színpadi szerző" – közölte, és Imre Sándorra hivatkozott, miszerint Tábory darabja „elsőrangú színpadi munka". S még egy „malacság": bizonyos Tóth Sándor *Auxent álma* című drámáját „elsüllyesztették." R. Berde Mária az *Ellenzék*ben (1925. I. 5.) sorolta ellenvetéseit. Például: Gulácsy Irén díjából miért kell levonni a színpadra juttatás költségét? Valóban képtelenség. Továbbá: a bírálók vélekedését általánosítónak mondta, semmi szakmaiság, javító gondolat. Gulácsy darabját 1925 márciusában *Valuta* címmel a Magyar Színház előadta, s hogy erősen meghúzva került a meglehetős közönyös ház elé, arról indulatos vita kerekedett. Az *Ellenzék* (K) riporttal elegyes kritikában tudatta: a színház „félvállról" kezelte a bemutató ügyét (1925. III. 19.). Nyelvi erénye mellett kevés színi és gondolati érdemet észlelt a háború utáni játszódó paraszt drámában. Amelynek konfliktusában a léha apa és a munkás igyekvő, becsületes fia túlélési igyekezete ütközött. Az *Ellenzék* túlzsúfoltnak mondta a drámát, s a népszínműstíl beütése pedig „túlment a határokon". Janovics indulatosan tiltakozott a kritikai fogadtatás ellen. Hunyady Sándor békességre hajló gondolatban válaszolt (III. 21.). Kritikai észlelete viszont a kisebbségi lét belterjességére is utalt: „Elég sajnos, hogy ami magyar »immunitása van«" légyen az kotta, iparcikk bármi más. Ilyenképpen: „melegházi atmoszférában nőnek hibáink".

Szerzőt nem, csak címeket említve a zsűri tíz érdemleges darabot jelölt meg, elsőként az *Ősvigasztalás*t. „Miért nem adtak a harmadik sorban következő" darabnak díjat? – kérdezte Berde Mária. Nem tudjuk, értesült-e a szerző személyéről: Siculus álnéven – Tamási Áron. Okkal kifogásolta, az érdemleges műveket

a színház nem tervezi bemutatni. Vélhetjük, a jobb és dilettáns művek árjában annyira más világot és hangvételt nyitott meg Tamási, hogy hökkenésig dermesztette a tisztelt bírálóbizottságot, de Janovicsot és Imre Sándort sem érintette meg. Aki a *Vasárnapi Újság*ban csak annyit mondott: „Két székely tárgyú darabnak különösen a nyelvezete fogott meg" (1924. X. 19.). Bizonyos: az *Ősvigasztalás*ra is célzott.

Talányos stációkat élt a dráma gépiratos másolata. Az bizonyos, hogy 1926-ban Amerikából hazatért író friss és ropogós felesége, Holitzer Erzsike jóvoltából a drámát Tamási még birtokolta. S mint a *Szűzmáriás királyfi* című, első regényének (1928) ismeretében másutt igazoltuk: drámájából Tamási szövegeket illesztett prózai munkájába. Idővel a színmű elsüllyedt Tamási emlékezetében, ezzel a kézirat sorsa homályba borult (*A szivárvány alatt*). Halálos ágyán a *Vadrózsa ága* című emlékezésében „komor és darabos vázlatként" említette. Aztán tisztult a láthatár. Tamási kolozsvári iskolatársa, Molnár Jenő, a botfalusi, később a szerencsi cukorgyár hivatalnoka bukkant elő: a kézirat tulajdonában van! Jenő bácsi sírba vitte titkát, csak talányosan mosolygott és mellébeszélt; a darab miként került birtokába, és miért nem adta vissza a szerzőnek? Nem itt a helye, hogy filologizáljunk: vigaszunk, hogy az *Ősvigasztalás* nem ítéltetett a *Magyar Elektra* sokszázados atlantiszi sorsára. Félszázad múltán, Tamási Áronné kérésére a kéziratot személyesen vonatoztattam Szegedre, s a *Tiszatáj*-beli közlést (1974) bemutató követte. Pécsett Sík Ferenc rendezésében (1976) a kamaraszínházban adták elő az azóta a XX. századi modern magyar drámaírás ikonikus rítusjátékát.

Radnóti Zsuzsa így látta a dráma erejét: „A primitív népek szertartásaiban, az egyházi ceremóniákban, a népszokások nagy részben sohasem a szó értelmi, hanem érzelmet kiváltó funkciója dominál. A szavakat kísérő ének, zene, tánc, a katolikus litániák zsongító, monoton ismétlődő, végeérhetetlenül sorjázó mondatfűzései ekstázist, bódulatot és értelmi felfokozottságot idéznek elő. Az Ősvigasztalás a nyelvnek ezt a varázserejét támasztja fel. Régies igealakjai, túlhajtott ismétlései, rímtelen rímszerűen összecsengő szabadvers-sorai, szaggatottsága, a mondatok túlfeszített belső ritmusa, kozmikus képei, liturgikus zengése, a tűz, a vér, a halál, az isten szavak bőséges használata a dinamikus igék és igenevek túlburjánzása eksztatikus hatást idéznek elő. A felfokozott lelki életet élő hősök a szó mágikus erejével próbálják az olvasóban vagy a nézőben ugyanazt a belefeledkezést felidézni" (*Cselekvés-nosztalgia*).

Megjegyezzük: Tamási drámájában és más műveiben Krisztus, Isten nagybetűvel írandó! Mert ahogy Tamási, úgy hősei hitbéli emberek. S hogy váltó időben, a történelmi–politikai hasadtságot is idéző, pogány és a keresztény világ feszültségében elevenszik meg a történet, éppen ettől válik drámaivá. Ami nemcsak az egészet hatja át, hanem a részleteket is. Például a Második jelenés Csorja Ádám a „Kyrie eleison" visszatérő fordulatával, imádsággal kezdődik, majd Botár Márton társa hamva fölött siratót mond. Amely akár önálló balladának is tekinthető. A boldog gyermekkor felidézése, majd újabb stációban közös

vágyakozás a szabadság után a városi létben, végül a sirató a földön túli közös élet vágyában már a mítoszi régiókba emelkedik, „és már elindul a szél, ami hamvainkat össze fogja keverni, hogy azok is barátkozzanak, miglen ég s föld meg fognak hasadni, s lángba borulván a világ, megtartatik az ítélet… Nyugtosson meg a Nagyisten!" Pogány és a keresztény látomás így kapcsolódik össze Tamási Áron mítoszi gondolkodásában és írói indulásának első évtizedében.

A halottégetés rítusa ősi, pogánykori. A *Falba épített feleség* (Kőmíves Kelemenné) tiszta műfajisága mellet érvel Vargyas Lajos (*A népballada és Európa*), amely a balkáni változatokban nem mutatható ki. S ami az ősi és sajátos: a feleség égetésének motívuma, mely a román Manole mesterben, a szerb és más változatokban nem található. Kodály Szárhegyen 1910-ben gyűjtötte, abban így olvasható: „Megfogák szép gyöngén, betevék a tűzbe." Az Ortutay–Kriza-féle balladáskönyv változatainak java is hasonló: az udvarhelyi lejegyzés csak hangzásban különbözik: „bétövék"; a gyergyóújfalui barbárabban részletez: „megfogják, nyakát ketté vágják, / Tűzzel megégeték, tűzzel megégeték"; Szentegyházasfaluban: „Őt szépen megfogták, bédobták a tűzbe…" Ajnádon Kelemen tudatja feleségével: „Megfogunk, megölünk, mész közé keverünk" – így a balladaváltozat az égetést nem ígéri. A Nyitra közeli Zséréből való változatban pedig ez áll: „Fogjátok meg gyöngén, dobjátok a tűzbe, / A fölszedt hamuját keverjétek mészbe." S egy kései változat is őrizte a pogány végzést: 1969-ben Kallós Zoltán Visában is még rátalált a rémváltozatra: „Nyakát ketté vágták, tűzzel megégetik" (*Balladák könyve*).

Tanulmányírók, színházi emberek visszatérő kérdése az *Ősvigasztalás*t elemezve: hogyhogy a tragikus történet víg kedvű mulatozással végződik? Egy tanulmányban (*A szivárvány alatt*) részletesen igazoltuk, Tamási visszatérő írói-dramaturgiai fordulata: a keservesből a multatásra vált. Mert a halál, a világi szenvedések legyőzése, a megváltás színi fordulata, amibe az író a színpadon a nézőt is bevonja. Ahogy az *Ősvigasztalás*ban Dénkó a csárdásba szólító nótát hallva elkurjantja magát: „Nekünk nem sírni kell, hanem megküzdeni a világgal!"

A 24-es esztendő a műkedvelő színjátszók mozgalmában is fordulatot érlelt. Nagykapuson évek óta szokás volt népszínművet előadni; 1924 júniusában hatalmas esemény ígérkezett a Kolozsvári Magyar Színházban: a kalotaszegiek Tóth Ede *A falu rossza* című népszínművével vendégszerepelnek! Hunyady Sándor, az *Ellenzék* munkatársaként A parasztszínészek estéje címmel számolt be az eseményről. Számos mozzanat ismeretében kitűnik a tudósításból, hogy egy igényesebb, önismeret dolgában ébresztő mozgalom jelei villantak fel a Kalotamentiek játékában. Kevésbé a hivatásos színházat kísértették a nagykapusiak, inkább a maguk életközösségi moccanásait igyekeztek beépíteni az előadásba. Mindenekelőtt viseletben; Hunyady eleven képekben idézi fel az Ady írta pompás látványt: „A pántlikás vőfélypálcák, a gyöngyös párták, a fejkendő, a csillogó pikkelyekkel telivarrt szalmakalapok, a selyemmel dúsan hímzett mellre valók sokasága részegítő színorgiába állott. A paradicsompirostól a mélypirosig

a vörös volt ennek a skálának az uralkodó színe, amelyben buja lilák, kékek, zöldek, ezüstök és aranyak virítottak" (*Álmatlan éjjel*).

Voltaképp szűkös jelölni nagykapusi vállalkozóként a színi együttest, mert dr. Bibó Béla lelkipásztor és Albert Mihály tanító Kiskapus és Gyerővásárhely játékos hajlamú asszonyait, legényeit is egybegyűjtötte. Amint a viseletet, úgy a szokásokat is beépítették a népszínműbe. A lakodalmas jelenetben két helybeli tánc erősítette a játék légkörét, ahogy Hunyady látta: „öt különböző ütemből összeálló nehéz figuráját példátlan érzékkel lejtették el a legények és a leányok". Nehéz, munkás napok estéin szívesen csinálják, mondták a tudósítónak, „Többet érünk vele, mintha kocsmáznánk." Lelkesedésüket hajtotta, hogy kultúrházat is álmodtak maguknak, erre gyűjtöttek. Esztendő múltán arról értesült az *Ellenzék* (1925. VI. 5.), miszerint a kalotaszegiek a magyarok lakta városokat járták; Temesvárra, Aradra, Lugosra, Brassóba is eljutottak: „Délelőtt imádkoztak és zsoltárt énekeltek, meglátogatták a templomokat", este pedig a kalotaszegi színekkel áthatott népszínművel szórakoztatták Partium és Erdély nagyérdemű magyarjait. Hunyady Sándor 24-es tudósításában lappang egy feladatra bátorító gondolat is: a nagykapusiaknak népszínműveken túli darabokra is érdemes volna figyelniük: „milyen szenzációs kísérlet lenne ezeknek az intelligens fiúknak a műkedvelőivel megpróbálkozni Móricz Zsigmond valamelyik parasztdrámájában vagy Gárdonyi Géza A bor című életképében".

És ha az erdélyi irodalom új életképek, színi játékok írására is kedvet kapna? …?!

„Hol vannak Erdély könyvei? Hol van az erdélyi olvasó közönség?" – kérdezte Nyirő József még a *Napkelet* indulásának hevében. Azt nem kérdezte, amiben idővel ő is érintett: hol van az új drámára fogékony közönség? Amit a színháznak bajosabb felnevelni, mint az új irodalomnak az olvasó közönséget.

MAROSVÉCSEN 1926. július 16–18-án Kemény János szívkedvességében a helikoni összejövetelen az erdélyi irodalom és művelődés közösségi gondjait, feladatait először összegezték. Különféle törekvések képviseletében, a jó szándékra alapozott összefogás jegyében esztendőnként nyilatkozatokban fogalmazták meg a teendőket. Tabéry Géza szerint a tartós baráti légkört „Bánffy Miklós nagyvilági modora, Kós Károly tüzes vitakedve, Áprily Lajos csendes igényessége, Tamási Áron fiatalos humora és Kuncz Aladár diplomáciai hajlékonysága alakította ki" (*A transszilvánizmus*). Kuncz Aladár erkölcsi testületnek mondta a helikoni gyülekezetet. A reneszánsz légkörét idézve pedig így beszélt a közös napokról: „délelőtt a park lombos fái alatt gyűlünk össze, s a tanácskozások néha a késő délutáni órákig elhúzódnak. Este pedig a kastély fogadótermében felolvasó üléseket tartunk. Ezekre az estélyekre a környék arisztokráciája is hivatalos, akik rendesen nagy számban jelennek meg 200–300 gyertyával kivilágított teremben" (*Kritikák, portrék, tanulmányok*). Diplomáciai, szellemi tekintélye folytán nagy kovász az alakulásban és a további évek együttléteiben gróf Bánffy Miklós, aki politizálástól ment' fogadalommal 1926 tavaszán hazatérhetett kormányozni bonchidai birtokát. S egyben Erdély szellemgazdaságának vezetésébe is energikusan és tehetősségével bekapcsolódott. Egykor az Opera

és a Nemzeti intendánsa az erdélyi színjátszás kérdését azonmód ügyévé avatta. A 26-os alakuló vécsi gyülekezésben V. számú határozatként egyhangúlag kimondatott: „Minthogy a színház jelenti a legközvetlenebb kapcsolatot a művészi alkotás és a közönség között, és úgy az egyetemes művelődés szempontjából nélkülözhetetlen tényező, hangsúlyozzuk azt, hogy a színjátszás ügye szervesen össze van forrva az erdélyi magyarság elsőrendű létérdekével. Ezért az egybegyűlt írók szükségesnek tartják, hogy kisebbségi életünk összes szellemi és gazdasági erői összefogjanak az erdélyi magyar színjátszás támogatására és válságának gyökeres megoldására. Végcélként az egybegyűltek olyan színjátszás megteremtését tartják szem előtt, amely kizárólagosan az általános nemzeti művelődésnek és a művészi céloknak állana szolgálatában. Ettől függ az erdélyi drámaírás jövendője is." Tamási a vécsi gondolatban időleges munkatársként az *Újság* című lap egyik őszi számában tudatta: „Nagybeteg a kolozsvári színház. A rettenetes adóteher, a pénzhiány és az állami támogatás elmaradása öli meg." Mint Kacsó Sándor megjegyezte: „nem írt benne újat, csak ismételten felpanaszolta azt, amit mindannyian tudtunk" (*Virág alatt iszap fölött*). A következő, 1927. augusztus 5–7 közötti vécsi találkozón Bánffy Miklós is jelentette: „A magyar színjátszás anyagi és szellemi válságban van." Megoldásként úgy vélte, számos együttest 5-6 társulattá szervezni, melyek körletekben járnák a magyar településeket, amit „a kormánnyal igyekezett megértetni, és elvben ez a módszer el is fogadtatott". További feladat: „Egy komoly művészi munkára hivatott vándor kamaraszínház szervezése is előrehaladott stádiumban van." A következő nyarak találkozóján elcsöndesült a színház ügye. Az *Erdélyi Helikon* (1928-ban indult) és az 1924-ben szerveződött Szépmíves Céh kérdései körül a fel-fellobbanó viták ellenére, a vécsi nyarak együttlétei a kölcsönös becsülés jegyében folytatódtak. Egy seb azonban beforratlan maradt: Benedek Eleket nem hívták meg az első találkozóra. Üdvözlő sorokkal nem enyhült a keserve, s holtáig (1929) még két nyáron élte meg kitaszítottságát, amit fiai a kastélynapokban s utána is (túl?) jólnevelten elviseltek.

TAMÁSI ÁRON 1926 júniusában éppen hazaérkezett Amerikából; násznapjait rövidítette, mert a *Lélekindulás* (1925) című novellaskötete és a *Tizenegyek* antológia okán is hivatalos volt az első vécsi találkozóra. Ilyenképpen, elhelyezkedési gondjai közepette, írói és emberi élete mozgalmassá sűrűsödött. 1928 második felében különösen. Első regénye, a *Szűzmáriás királyfi* fellobbantotta a kedélyeket, Szabó Dezső már cikkének címében is minősített: „Sületlenségnek" harsonázta s nemtelen jelzők cifrázatában önhitten lóbálta füstölőjét, erdélyi voltában is gúnyolta a szerzőt és művét (*Előőrs*, 1928. IX. 2.), amit egy hétre rá a *Keleti Újság* újraközölt, melynek nyomán Brassótól Budapestig a légies magasban vita lobbant. Minthogy Benedek Elek védte író-fiát, Szabó Dezső titkos állampénzen párizsi időzéséből már Benedekre célzott becstelen vádaskodások kartácstűzével folytatta háborúját. Igazolván Féja Gézát, ezidőben: „Szabó Dezsőnél minden a gyűlöletből sarjadt, még a hite is" (*Lapszélre*). A változatosra hangolódott támadó és védtüzérség Tamási nevét és regényének hírét visszhangosította

október végére, amikor (24-én), a helikoni írók Budapesten, a Zeneakadémián hatalmas közönség előtt szerepeltek. A csaknem háromezres sereglés java erdélyi múltja és kötődése folytán lelkesült az irodalmi találkozásra. „Ahogy megjelentünk a pódiumon, tapsolni kezdtek az emberek, s ez a taps másodpercek alatt olyan tüntetéssé emelkedett, amilyent nemigen láttam. A hatalmas publikum felállt és úgy ünnepelte Erdélyt" – tudósította levelében Tamási Benedek Eleket. Személyes sikeréről: „Áprilyt és Reményiket ismerősként fogadta a publikum. Nekem a fiatalság tüntetése jutott már, amikor felálltam." Ami, a Baumgarten-segély köszöntése mellett, Szabó Dezső alpáriságáról való vélekedést is kifejezte. A Ravasz László, Bánffy Miklós és Kemény János celebrálta műsor előtt az erdélyiek, magas posztú vezetők, Klebelsberg Kunó miniszter, államtitkárok és főúri személyek továbbá a román követség jelenlétével is színesítve Bethlen István hivatalában teáztak. A miniszterelnök betegsége folytán felesége, Bethlen Margit grófnő fogadta a társaságot, majd az éjszakába hajló zeneakadémiai est után az ünneplés a Fészekben folytatódott. Másnap a román követség a Gellért Szállóban viszonozta a teadélutánt. Nyirő József dagályos cikkben tudósította a kolozsváriakat: „Erdély irodalmát ünnepli Budapest" (*Keleti Újság*, 1928. X. 27.). Harcias lelkesültségét így összegezte: „sosem fogjuk tűrni, hogy az erdélyi magyar irodalomnak és kultúrának ezt az ideális magaslatát és célkitűzését bárki lekicsinyítse, vagy bármilyen szempontból visszaéljen vele". Nyirőt feszítette a budapesti pódiumszereplés ügye, mert kevéssel indulás előtt Kádár Imrére füstölgött a *Keleti Újság*ban, aki nem volt tagja az utazó társaságnak (1928. X. 22.): „Kádár Imre alig nyolcéves emigrációban ő képviseli nemcsak velem, mindnyájunkkal szemben százszázalékosan és szabadalmaztatva csak ő képviselheti" a székelységet, ironizálta Nyirő Kádárt. Aki homályos győri, tanácsköztársaságbeli múltjából menekült Kolozsvárra. Ahol költő, fordító, színi igazgató, rendező, szerkesztő buzgásában szívós ambícióval üzemelő mesterember. Ám ha a kádári idők református főatyafiságáig tekintünk életére, a pokoli életművésznek is nevezhetjük. Helikoni szereplése alighanem politikai botrányt robbantott volna Budapesten, emlékeztetve: a 133 nap vörös rivalda vonta fénybe. Így hát diplomácia békesség is a Zeneakadémián; Bajcsy Zsilinszky Endre fellengzős szavakkal méltatta lapjában a helikoni estét: „Hatványozottan szimbólum minden szavuk, mint olyan népé, mely most rendezi ügyeit a nagy Mindenséggel" (*Előőrs*, 1928/33).

Ravasz László azt mondta bevezetőjében: „azért, mert valaki erdélyi, még senkit nem lehet ünnepelni". Ihlető és időszerű álláspont, mert egy verset vagy regényt olvasva, ki-ki magában érleli és viseli a véleményét. Ám ha a szerző pódiumra áll, az már a köz előtt szerepel, személyiségével is hatást gyakorol az érdeklődőkre. Kivételes, ha egy lap a produkciót név szerint méltatja, s nem az előadó írói-költői bűvkörében ismerteti az eseményt. Kolozsváron a *Vágóhíd* nevű élclap immár *Ellenőr* névre váltva (1928/22), párolva az est hevét, (K. A.) erősen véleményezte, s ironikus színekkel is láttatta a pódiumi szereplőket: „Feláll a költő és pöfe. »Tragikus magasságban sárnyal a sellem.« […] Egymás

után négy már sok." Berde Mária kezdte: verse „rossz választás […] a minden nyelven tanító apóról". Bárd Oszkár: „Mint egy könyvügynök." Szentimrei Jenő a *Tornyok* című verséből „Jó számot csinált." Reményik Sándor: „Nagy üdülés volt szereplése… Különálló, egyszerű tiszta. Előadás nyugodtságban is szuggesztiv. Nagy erő van benne. Költő." Olosz Lajos: „Szép sikere volt." Kós Károly Erdély köveiből „tudományosnak" minősített felolvasása: „Szerencsére ízléses volt, nem hosszú." Tabéry Géza: „Jó ötletű novella, gyenge kidolgozás." Sz. Ferenczy Zsizsi énekéről érdemben szava se volt. Tamási Áron terjedelmes fejezetet olvasott fel a *Szűzmáriás királyfi*ból, s az *Ellenőr* némi Szabó Dezső-s paródiával is jellemezte a regényt, majd így véleményezte: „biblikus szóáradat mögött szánalmasan kevés az erő, – de azér' tapsolánk és örvendenénk, mert mégiscsak magyarul szóla az írócska, de hát fiatal és mindenki nagyon irodalom pártolónak érezte magát, míg Tamási Áronnak tapsolt." Akit ugyan pódiumi hibáért nem tudott megróni, de összegezve: „ezeknek az íróknak java rossz előadó". Így soha nem kimondva, de vélhetjük: ebben is rejlik, hogy a költők, írók sem Budapestre, sem később erdélyi utakra nem hívták Tessitori Nórát. Akivel egy pódiumon: az ő szuggesztív, varázslatos egyénisége és eruptív pódiumi személyisége elgyöngítette volna némely írók bice-bóca szereplését. Egyébiránt az erdélyi írók gyakran és elegyes sikerrel szerepeltek az anyaországi pódiumokon 1928-ban. Február 9-én az Áprily–Inczédy-Joksman-est a Zeneakadémián rangos eseményként jegyeztetett; 24–25-én Debrecen Benedek Eleket ünnepelte a Városi Zenede pódiumán, másnap pedig a Csokonai Színházban, a *Többsincs királyfi* című mesejátéka alkalmából, majd Sárospatakra utazott tovább. Ám az Erdélyi est a Zeneakadémián (április 15.) a Fáklya nevű „kultúrvállalat" bonyolításában, a három és fél órás monoton spektákulum kimerítette a közönséget. Szász György novelláit felesége olvasta fel, majd Szabó Mária szerepelt prózáival, Bárd Oszkár verseit Baló Elemér szavalta, a szilágycsehi Rottensteiner Sándor pedig több mint egy órán át saját hegedűre és zongorára írott műveivel szórakoztatta a nyolcvan főnyi nagyérdeműt, mely az est végére harminchétre fogyatkozott. Ismétlem: a Zeneakadémián.

1928 októberének végén a zeneakadémiai Helikon-társulat változatos eseményeket bonyolított: Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos, Babits Mihály, Móricz Zsigmond; Esztergomban Féja Géza és Bányai Kornél… – ismerkedések, találkozások, vendégségek árjában igazi, megírni való élmény: látogatás Kodály Zoltánnál. A mester tanítványa, a kolozsvári Viski János kísérte a Hűvösvölgybe Szentimrei Jenőt, feleségét, Ferenczy Zsizsit és Tamásit. Aki beszámolójában elbeszéli az érkezés körülményeit, majd ott sűrűsödik az együttlét légköre, amikor Kodály zongorához ül, s kéri Szentimreinét: énekeljen! „És felhangzanak a kesergésnek, az átoknak szavai." A balladához jutottunk! Tamási nem részletez, megrendülésének sűrítményét verssorokba foglalja: „Aztán jön, mintha a nap kacagna ki a vihar után: *Istenem, istenem, áraszd meg a vizet…*" – bizonyos, hogy sem Kodály, sem az erdélyi vendégek nem tudták, milyen jelentéses dalként hangzott el Bartók marosvásárhelyi estjén 1922 februárjában. Ifj. Bartók

Béla apja koncertjeit is összegző könyvében nem jegyzi fel, de az énekes, dr. Bükkösdy Gyuláné, Dudutz Ágnes emlékezett. Bartók kérte: az „Istenem, Istenem…" kezdetű dal második strófája után újra az első versszakot énekelje, melynek záró sora: „hadd tudják meg immár kihez adtak férjhez". Két esztendővel Trianon után, a terepkutatásra vissza nem engedett Bartók sugallatos történelmi–politikai véleményét pódiumra komponálta. Folytatva Tamási élményét: „Kodály*: Én elmentem a vásárra félpénzzel…*", egy keserves után víg darab emlék, hogy Tamási írói dramaturgiájában a derűs fordulatot balladás vágyódás kövesse: „Gyere velem Mónár Anna, / Gyere velem bujdosásra, / Gyere velem bujdosásra, / Burkus fának árnyékába…" Tamásit jellemzi, a csábító sorok után a ballada tragikus menete előtt abbahagyta az idézetet. Sz. Ferenczy Zsizsi olykor szünetre kényszerült, mert: „Közben megjegyzéseket tesz Kodály, bólintgat, mosolyog, biztat, látszik, hogy kedvében van." Kodály Zoltánnak különösen ügye a dal, mert Erdély-búcsújára emlékezhetett: 1914-ben a bukoviniai Fogadjistenben gyűjtötte, majd a Bartókkal közösen kiadott *Erdélyi magyarság*ban jelent meg (1921; 1923). Búcsúzáskor a látogatás emlékére Kodály alighanem a Mónár Anna kottáját dedikálta Szentimreynének.

„Nagy kedvem van új munkára" – írta Tamási Babitsnak Kolozsvárra hazaérkezve november 9-én. Fejében újabb regény terve, bizonyosan a *Címeresek*, de a töprengeni való tovább hullámozhatik benne, mert az 1920–24 között játszódó társadalmi regényt „a paraszterő diadalának tendenciájával" készült formálni. Kisbaconi születését követően novelláját véglegesítve *Himnusz egy szamárral* címmel az *Erdélyi Helikon* (6-os, októberi száma) közölte. A novellát Tamási Elek apó vendégeként írta 1928 őszének elején (IX. 17.–X. 6.). Mint október 11-én Tamási Benedek Eleknek címzett levelében olvasható, a mű végét megváltoztatta: a szamár látomásáról beszélgető öreg székelyek egy bolseviki feltűnését vélelmezték a biblikus állattal, amit Tamási antikrisztusira változtatott. Tételezzük: a kisbaconi hét fordulat Tamási Áron írói gondolkodásában és munkásságában. Benedek Elekkel érlelő páros magányban időztek a kerti séták alkalmával fel egészen a Benedek család öreg temetőjéig, „a földbe süllyesztett sírkövekkel, amelyek titkát már Elek bácsi sem tudta megfejteni", ahogy Kacsó Sándor is elbeszélte (*Fogy a virág gyűl az iszap*). S ha Nagyapó védte is Tamási Királyfiját Szabó Dezső ellenében, bizonyos, ifjú vendégét regénye gyöngéire is figyelmeztette. Olyasképpen, csak szelídebben, mint Németh László véleményezte a *Szűzmáriás királyfi*t: olykor „modoros komolykodás" jellemzi, „mintha Newton törvényére bukkant volna" (pesti *Napkelet,* 1928/25). Továbbá: „a költeményszerű betétek megbontják a próza zavartalan hullámzását, ami a novella erénye volt". Noha Németh is úgy látta: „Virágos fafaragás, félrecsapott bokrétás kalap, cifra buzgású beszéd; ez Tamási-csíra, Szabó Dezső nyilvánvalóan nem inspirálhatta." Szabó írását pedig Németh „hóhércikknek" nevezte. S majd az *Erdélyi Helikon*ban Molter Károly szeretettel áthatott szigora is élesen feltárta a regény gyöngéit és okait. Például: „Szociálisan tudatlan Tamási Áron, és az így keletkezett védőbeszéde a népe érdekében olyan szívhez szóló, de azért

olyan együgyű bármelyik köszörültebb elmének." Avagy: „a balladás és egyéb műfaji magyarázat sem menti e könyv-keretben szárnyaló, vagy vergődő anyagtalanságot, az épkézláb mese hiányát és a symbolumok össze nem illését a jelképezett tárggyal" (1928/6). De figyeljük a folyóiratot az induló évben, közli a szamaras novellát, de abban olvasható Molter elemzése is Tamási regényéről. Igazolva: az *Erdélyi Helikon* belterjesség-mentesen, szabad és elfogulatlan szellemben, az írás tisztességében szerveződött 1928 tavaszán.

Visszatérve Kisbaconba, Benedek Apó kúriájára: még egy novella született, a *Szabad pályán*, melyben álom-Dózsa György formán a szegények a városi urak ellen indulnak. A megsüttetés látomásában a fordulat: „S ahogy hajtának neki a dicsőséges halálnak, leszálla Szűz Mária a zászlóról, karddal a kezében, és vágni kezdé az urakat, s esőt bocsáta a tűzre, s amint lehulla egy főembernek a feje, megdördült az ég…" Ebben már világos az a programos törekvés, amit Tamási Babitsnak „a paraszterő diadalának tendenciájaként" ígért. Mellyel írói öntudatát is alapozta az úri világ kritikájára. Mert az öntisztulás igényét szabad gondolkodóként fel nem adhatta. Kacsó Sándor idézett emlékiratában a novella gunyoros célzatosságát is felfejti: a *Szűzmáriás királyfi* fogadtatása körüli kolozsvári „zsoldosok" és Szapolyai Dezső (Szabó Dezső) égetési hadművelete nem sikerült, mert Szűz Mária és az eső elverte a győzelem ármányát. Belátta ezt a *Keleti Újság* is, mert Kőmíves Lajos méltatása igazolja: „Nem regény, több annál. Költői, egy nép kálváriás útja" (IX. 3.). Összegzése pedig: „Nincs megváltás – sem Csorja Boldizsár, se népe számára." A 400 pengős Baumgarten-segély híréről is a *Keleti Újság* becsüléssel nyilatkozott: „változhatnak ugyan az államhatárok, de a magyar irodalom egysége, a kulturális egysége ma is oszthatatlan" (1928. IX. 15.). Némi önkritikát is pendített a Szabó Dezső-cikk újra közlése dolgában: „túlságosan éles volt", de mentvén magukat: az érdeklődés felkeltése érdekében tették, remélve: „az erdélyi irodalomnak hasznára válik". Néhány hónappal később, Tamási a szatirikusra hangolt *Hajnali madár*ral újrázott; a második Dózsa György születését képzelteti a székellyel. Az író már hangolta magát a *Címeresek*re. Talán bele se gondolt, gróf Bánffy és báró Kemény szellemkörében bátor(?), már-már gyanútlan-merész vállalkozás.

Kisbaconban maradva még: midőn Benedek Elek erélyes cikkében (*Brassói Lapok,* 1928. IX. 17.) visszautasította Szabó Dezső „köpdösődését", azt is írja: „Tamási Áron még nem művésze a szerkesztésnek, ez bizonyos". Melyre a baconi napok együttléteiben (IX. 17.–X. 6.) árnyalatos példákban is felhívhatta Tamási figyelmét. Sugallatosan is, olyasként, ahogy Tessitori Nórának művészi kiteljesítését bátorítva, Kriza balladáinak gyűjteményét szép szavak kíséretében postázta. Ha előbb nem, Kisbaconban Benedek Apó Tamásinak beszélt a székely balladákról: a szigorú, zárt szerkezet s a drámai sűrítettség, mint a görög drámák, a prózai és színpadi műveknek mintául szolgálhat. És alig egy hónap múltán Kodály Zoltán vendégeként is megerősödhetett ebben. A balladák gyűjtője a zongoránál: Mónár Anna! A Mester javítja és kíséri Sz. Ferenczy Zsizsit, s közben tán a maga vajúdását is fogalmazta, hiszen már a *Székelyfonó*t érlelte.

Talán említette Kodály: a Kitrákotty… elhangzott ama színpadi előzetesben, amit a *Székelyfonó* mutatványaként Basilides Mária énekelt a Blaha Lujza Színház elegyes varieté estéin, 1924 nyárutóján. Volt idő a vajúdásra; a Kodály-dalmű bemutatója majd 1932 tavaszán érik be az Opera színpadára. Kodály mélyebbre szállt alá, mint művének kérdése. A keserves-tragikus hangoltságban gordonkára írott művek szerzőjét már a magyar opera nyugtalanította; miként újítható meg a népdráma felől? Ebben a színpad ügye, mint vigaszműfaj, a magyarságot művelő és ébresztő kérdése is adódott. A Háry János „mese képzelete" esendőségeink kedélyes sorsjátéka is (1920). De a dráma műfaji kérdés történelmi: sír az út mögöttünk – és előttünk is! A kérdés pedig: mi történik a székelységgel húsz után? És velünk, magyarokkal: mi történt a zivataros századokban és a közelmúltban? Veszteségünk helyzetjelentése: mélységben és magasságban nyíljon meg a föld és az ég! „És felhangzanak a kesergésnek, az átoknak szavai" – így Tamási a balladákat, népdalokat hallgatva Kodály Zoltán otthonában. Semmi célzás és részletezés. Kodály balladás–zenei varázskörében fölösleges szavakba foglalni a Megtörténtet.

Sorsunk foglalata: kesergés és átok. A feltámadás óhajtásában.

Kodály Zoltán ezidőben jegyezte fel: a pincében a sokféle bor, vinkó, kotyvalék mellett „a székely dal a 100 esztendős tokaji, amihez csak gyógyszerül vagy nagy ünnepen nyúlnak. A különbség az, hogy ez a bor nem fogy el, akár mennyit használjuk, sőt egyre több lesz, és még marad, akár csak az evangéliumi két hal és öt kenyér, amelyből az a csoda. […] A székely tehát a legtöbbet őrzött meg a magyar gyermekkorból. Testvérei felnőttek, kissé megtörte őket az élet gondja. De épp azért örülhetnek, hogy egyikük ilyen fiatal tudott maradni, és az élet nem ölte ki belőle a magasabb erőket. A fantáziát, amely szárnyal zeneileg hatalmas ívelésű dallamokban, szövegileg a nyelv meglepő, […] a balladák zord tragikumától elér a bolhadal játszi humoráig." Iskolai emlékeire utalva azt is írta Kodály: „Ahogy elemeztük Molnár Annát, Szilágyit és Hajmásit s a többit. Tragédia dalban elbeszélve. Csak egyről feledkeztek meg a jó tanár urak: éppen a dalról. Hogy ezek tulajdonkép énekdarabok, csak zenében élnek igazi életet." Ami pedig a tennivalókat és a Holnapot illeti: Tamási Áron is hasonlóra eszmélt a húszas évek végén, Kodály így fogalmazott: „Népem tragikus sorsán való panaszkodás helyett megpróbáltam enyhíteni azt és erősíteni öntudatát. Sírás nem segít. Már sokat sírtunk. Nézzük már tiszta szemmel a jövőbe" (*Közélet, vallomások, zeneélet*).

Kisbacon és Hűvösvölgy: Tamási Áron írásművészetének ihlető helyszínei. Pesti időzésében Tamási egy, eddig kötetben nem közölt interjúban Rónai Máriának így fogalmazta programját, a helikoni törekvéseket: „Amit Kodály és Bartók a zenében alkotott, azt akarjuk mi az irodalomban megvalósítani. Székely gyökerű irodalmat csinálunk, amely nem megbontója, hanem kiegészítője a magyar nyelvi kultúrának. A parasztokra támaszkodunk, onnan hozzuk a színt, a mondanivalót, az irodalmi egészséget. Úgy látszik, ez benne van a levegőben, mert Magyarországon is ezt hirdetik a fiatalok. Irodalmi demokrácia

van kialakulóban, amely hadat üzen a könnyű l'arte pour l'art irodalomnak, és csak a súlyos mondanivalót fogadja el, amelynek határozott tendenciája van. A tendencia: a néptömegek öntudatra ébresztése és bekapcsolása a kultúrába. Ennek nyomán új romantikus korszak van közeledőben" (*Literatúra*, 1928/2).

A karácsony előtti hetekben született a Szentlélek gyermekei, amelyet a *Brassói Lapok*ban közölt (1928. XII. 30.). A Révai Kiadó novella összesében (1942) még az eredeti címmel jelent meg, de vélhetően az egykori szerkesztő, Illés Endre, már a Szépirodalmi igazgatójaként a címet áthangoltatta az íróval. Pontosabban: az aczéli varázskörben lélekteleníttette, mert az írás *Dínomdánom illata* címre változott. Voltaképp a *Himnusz a szamárral* párdarabja; olyasként, hogy a Demeter Gáboron gúnyolódó gyermekek maguk is nászt játszanak, és építenek is csak ház helyett – kalibát. Mondikálnak is, s a halott nyúlfiú életét kioltó puska két csövét „fekete földdel" tömik be, majd diadalos dal teríti be a világot, mert a gyermekek, mint „az Ember új riadóját, úgy zengették a gyermeki tüzes nyelvek végig a mezőn." A Himnusz egy szamárral című novellával összevetve annyiban módosul Tamási nézőpontja, hogy amott Demeter Gábor egyszemélyes prófeciája, mint a heroikus vállalás példatörténete tűnik elő, utóbbi novellában a gyermekek kalyibaépítése, nászjátéka közösségi játék. Abban közös a két novella, hogy a gyilkolás, a háború elleni példát harsonáz a világnak.

(Folytatjuk)